

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.565

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-2-1>

Остапчук Л. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та криминології
Пенітенціарної академії України*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

JUDICIARY CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE AS A FACTOR IN THE EFFECTIVENESS OF THE JUDICIARY

Актуальність дослідження визначається потребою чіткого і ефективного конституційно-правового регулювання судочинства в Україні, факторами чого є такі сучасні виклики як глобалізація, інтеграція в європейський правовий простір, боротьба з корупцією. Метою дослідження є характеристика конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинника ефективності судової влади.

Відзначається, що конституційно-правове регулювання судочинства, ураховуючи значення конституційного права як основи національного права, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування судової влади в Україні.

Наголошується, що конституційно-правове регулювання судочинства в Україні слід розглядати не лише через текст законів, але й через призму фундаментальних принципів та цінностей, закладених у Конституції. Ці принципи й цінності є основою, на якій базується правова система, і вони визначають сутність та спрямованість національного законодавства.

Конституційні принципи є базисом, на якому ґрунтується у тому числі судова влада в Україні. Серед основних принципів виділені наступні: принцип верховенства права, принцип незалежності судової влади; принцип доступу до правосуддя, принцип рівності перед законом.

Конституційні цінності відіграють важливу роль у формуванні правової системи та діяльності судів в Україні. До основних конституційних цінностей віднесено: гідність людини, справедливість, свободу і безпеку. Наголошено, що кожен судовий процес повинен поважати гідність усіх учасників та забезпечувати захист їх прав. Справедливість є фундаментальною цінністю, яка вимагає, щоб судові рішення були об'єктивними та відповідали моральним та правовим нормам, що включає як захист прав потерпілих, так і забезпечення справедливого покарання для порушників. Вказано на проблеми реалізації цих конституційних цінностей.

Резюмовано, що дотримання конституційних принципів і цінностей у діяльності судів є ключовим чинником підвищення довіри до правосуддя та правопорядку в Україні.

Ключові слова: Бангалорські принципи, верховенство права, доступ до суду, конституційна цінність, корупція, нормативно-правове забезпечення, справедливість, судова реформа, судочинство.

The urgency of the study is determined by the necessity for a clear and effective constitutional and legal regulation of the judiciary in Ukraine, the factors of which are such modern challenges as globalization, integration into the European legal space, and the fight against corruption. The purpose of the study is to characterize judiciary constitutional and legal regulation as a factor in the effectiveness of the judiciary in Ukraine.

It is noted that judiciary constitutional and legal regulation taking into account the importance of constitutional law as the basis of national law, plays a key role in ensuring the effective judiciary functioning in Ukraine.

It is emphasized that judiciary constitutional and legal regulation in Ukraine should be considered not only through the text of laws, but also through the prism of fundamental principles and values laid down in the Constitution. These principles and values are the basis on which the legal system is based, and they determine the national legislation's essence and direction.

Constitutional principles are the basis on which the judiciary is based in Ukraine. Among the fundamental principles, the following are emphasized: the rule of law principle, the judiciary independence principle; the principle of access to justice, and the principle of equality before the law.

Constitutional values play an important role in the formation of the legal system and courts' activities in Ukraine. The fundamental constitutional values include the following: human dignity, justice, and freedom and security. It was emphasized that every judicial process must respect the dignity of all participants and ensure the protection of their rights. Justice is a fundamental value that requires judicial decisions to be objective and comply with moral and legal norms, which includes both protecting the rights of victims and ensuring fair punishment for offenders. The problems of implementing these constitutional values are pointed out.

It is summarized that the observance of constitutional principles and values in the courts' activity is a key factor in increasing trust in justice and law and order in Ukraine.

Key words: *Bangalore principles, rule of law, access to court, constitutional value, corruption, normative and legal provision, justice, judicial reform, judiciary.*

Постановка проблеми. Судова влада в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, захисті прав і свобод людини, а також у функціонуванні демократичної правової держави. Її ефективність залежить від низки факторів, серед яких важливе місце посідає конституційно-правове регулювання судочинства.

Сучасні виклики, такі як глобалізація, інтеграція в європейський правовий простір, боротьба з корупцією, обумовлюють розширення повноважень судів та ускладнення їхньої діяльності. Це, в свою чергу, робить більш актуальною потребу в чіткому та ефективному конституційно-правовому регулюванні судочинства.

Відзначимо, що судова система України протягом останніх років зазнала низки реформ, спрямованих на її вдосконалення та підвищення ефективності. Однак ці реформи не завжди були послідовними та системними, що призвело до виникнення нових проблем. Дослідження конституційно-правового регулювання судочинства має бути основою визначення пріоритетних напрямків подальших реформ та напрацювання рекомендації щодо їх втілення.

Конституція України та інші нормативно-правові акти визначають основи організації та діяльності судів, встановлюють принципи здійснення правосуддя, гарантують незалежність суддів тощо. Від того, наскільки чітко та ефективно ці норми імплементовані на практиці, залежить рівень довіри до судової влади та її здатність реалізувати свої функції.

Додамо, що ефективна судова система є одним з основних інструментів забезпечення верховенства права та захисту прав людини. Дослідження конституційно-правового регулювання судочинства може допомогти визначити фактори, що впливають на доступ до правосуддя, неупередженість судів та інші аспекти,

що мають значення для реалізації прав і свобод людини.

Конституційно-правове регулювання судочинства дозволяє чітко усвідомити, на яких положеннях ґрунтується діяльність судів, та оцінити їх відповідність міжнародним стандартам.

Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання судочинства в Україні є актуальним та має важливе значення для розвитку судової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказаний предмет дослідження був об'єктом вивчення багатьох вітчизняних правників, згадаємо, зокрема таких як: О. Богданов, Я. Богів, В. Боняк, С. Головатий, Д. Давидов, М. Козюбра, М. Корнієнко, В. Кравчук, Д. Кулешов, А. Кучук, П. Мандзик, Р. Панчишин, Г. Попадинець, А. Собакарь, С. Шевчук, О. Юхимюк та ін.

Останнім часом значну увагу дослідників привертають наступні питання:

– вплив конституційної реформи 2016 року на судову систему України (зокрема, і нині аналізуються зміни, внесені до Конституції України в частині судоустрою та статусу суддів, та їх вплив на діяльність судів);

– проблеми незалежності та неупередженості суддів (ця проблематика є одним з найактуальніших для судової системи України; дослідники вивчають фактори, що впливають на незалежність суддів, та пропонують шляхи її забезпечення);

– доступ до правосуддя (цей напрямок досліджень охоплює питання доступності судових послуг для громадян, вартості судового процесу, а також правової допомоги);

– ефективність судочинства (дослідники вивчають показники ефективності судової системи України, такі як тривалість розгляду справ, рівень навантаження на суддів, якість судових рішень тощо);

– міжнародні стандарти судочинства (цей напрямок досліджень присвячений аналізу того, як норми міжнародного права впливають на конституційно-правове регулювання судочинства в Україні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що тема конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинник ефективності судової влади є актуальною та досліджується в різних аспектах. «Проблематика функціонування судової системи в Україні, її реформування, узгодження стандартів судочинства провідних країн світу з національною системою правосуддя були предметом дослідження багатьох вчених-фахівців різних галузей юридичної науки» [1, с. 31] – вказує Я. Богів.

Метою дослідження є характеристика конституційно-правового регулювання судочинства в Україні як чинника ефективності судової влади.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правове регулювання судочинства, ураховуючи значення конституційного права, що виступає основою національного права (у цьому контексті наведемо тезу вітчизняного вченого А. Кучука щодо важливості «розуміння конституційного права через його сприйняття як основи національної системи права, а не галузі права. Більш того, слід вказати і на те, що у здобувачів вищої освіти необхідно сформулювати усвідомлення, що конституційне право включає в себе не тільки конституційні норми, а й конституційні цінності» [2, с. 55]), відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування судової влади в Україні. Судова влада, як одна з трьох гілок державної влади, повинна забезпечувати захист прав і свобод людини, справедливість та правопорядок у державі. У цьому контексті важливо дослідити, як конституційні принципи, норми та цінності впливають на функціонування судової системи та яким чином це впливає на її ефективність.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року [3], закріплює основні принципи організації та функціонування судової влади. Зокрема, ст. 6 встановлює принцип поділу влади, виокремлюючи судову. Ст. 124 закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; важливим аспектом є також незалежність суддів, гарантована ст. 126 Конституції [3].

Однак, наголосимо, що конституційно-правове регулювання судочинства в Україні слід розглядати не лише через текст законів, але й через призму фундаментальних принципів та цінностей, закладених у Конституції. Ці принципи й цінності є основою, на якій базується правова система, і вони визначають сутність та спрямованість національного законодавства. Так, вкажемо, що, наприклад, Конституційний Суд України здійснюючи «суд над законами», діє з урахуванням цих базових засад, що забезпечує захист прав і свобод людини та утвердження верховенства права.

«Характерними рисами конституційних цінностей вважають їх верховенство, легітимність, історичність, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, оновленість змісту, справедливість» [4, с. 89] – відзначає Н. Камінська. Так, М. Савчин наголошує, що конституційним цінностям нині іманентна характеристика як універсальї, що є підґрунтям формування конституційної системи відповідного суспільства [5, с. 119]. А О. Радишевська розглядає конституційні цінності як фактор формування адміністративного права [6, с. 30–38].

Конституційні принципи є базисом, на якому ґрунтується у тому числі судова влада в Україні. Серед основних принципів слід виділити наступні. По-перше, це *принцип верховенства права*. Конституція України закріплює принцип верховенства права, який означає, що всі суб'єкти правових відносин, включаючи державні органи та посадових осіб, підпорядковуються праву. Що, у свою чергу, передбачає і наявність якісного закону, і обмеження свавілля суддів, і спрямованість на реалізацію прав людини та ін. [7]. Це гарантує, що правосуддя здійснюється відповідно до об'єктивних правових норм, а не на основі суб'єктивних рішень або політичних впливів.

По-друге, це *незалежність судової влади*. Принцип незалежності судової влади передбачає, що судді мають діяти вільно від будь-якого зовнішнього впливу, зокрема політичного чи економічного. Цей принцип забезпечує неупередженість та справедливість судових рішень.

По-третє, це *доступ до правосуддя*. Конституція гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод. Це означає, що судова система повинна бути доступною для всіх

громадян, незалежно від їх соціального статусу чи матеріального становища. Доречно вказати, що одне з останніх рішень Конституційного Суду України стосувалась саме цього питання і Суд вказав на неконституційність окремих положень законодавства про судовий збір [8]. Не зважаючи на очевидність і важливість принципу, що характеризується, законодавство в одному з аспектів порушувало цей принцип, що і стало приводом для конституційної скарги. Наголосимо, що не для зміни законодавства суб'єктом законотворчості (або суб'єктами законодавчої ініціативи), а саме через скаргу громадянина на неконституційність закону.

По-четверте, це *рівність перед законом*. Усі громадяни мають рівні права та обов'язки перед законом і судом [9], що забезпечує справедливий розгляд справ, незалежно від особистих характеристик учасників судового процесу.

Конституційні цінності відіграють важливу роль у формуванні правової системи та діяльності судів в Україні. До основних конституційних цінностей належать:

По-перше, *гідність людини*. Конституція визнає гідність людини як найвищу соціальну цінність. Це означає, що кожен судовий процес повинен поважати гідність усіх учасників та забезпечувати захист їх прав. На жаль, у реалізації цієї цінності є певні вади, які потребують свого розв'язання, зокрема і через систему правничої освіти та професійної підготовки суддів.

По-друге, *справедливість*. Справедливість є фундаментальною цінністю, яка вимагає, щоб судові рішення були об'єктивними та відповідали моральним та правовим нормам, що включає як захист прав потерпілих, так і забезпечення справедливого покарання для порушників. З реалізацією цієї цінності також є певні проблеми. Так, у цьому ж аспекті вкажемо на значну кількість звернень українців до Європейського суду з прав людини. «За статистикою звернень до цього Суду уже тривалий час – більше 10 років – саме Україна займає перше місце (у перерахунку на кількість звернень на 100 тис. населення: щодо України такий показник складає близько 27 звернень, а Росії та Туреччини – 12 і 18 відповідно) за кількістю поданих проти держави заяв. Саме Україна займає тривалий час за кількістю невиконаних рішень Європейського суду з прав людини»

[10, с. 16] – відзначає вітчизняна дослідниця Є. Калюжна.

По-третє, *свобода і безпека*. Судова влада повинна забезпечувати захист основоположних свобод та безпеку громадян, що є основою демократичного суспільства, що включає захист від незаконних дій та свавілля з боку держави або інших осіб. Суд є арбітром у тому числі й у спорах людини з державою, органами публічної влади. Ця роль є надзвичайно важливою для забезпечення балансу між владою та свободою, контролем державної влади та захистом прав громадян.

Судова влада виступає гарантом прав людини, забезпечуючи, що будь-яке втручання у права та свободи громадян здійснюється відповідно до закону, є обґрунтованим та пропорційним. У демократичному суспільстві суди повинні: контролювати законність дій державних органів; забезпечувати судовий захист у разі порушення прав. Будь-яке обмеження прав і свобод повинно бути: необхідним (обмеження має бути дійсно необхідним для досягнення легітимної мети), адекватним (обмеження повинно бути адекватним ситуації та не перевищувати необхідного), пропорційним (баланс між метою обмеження та засобами її досягнення має бути пропорційним).

Загалом, судова влада відіграє ключову роль у формуванні правової держави, де панує верховенство права, захищені права і свободи людини, а влада діє у межах закону. Ефективність судової влади значною мірою залежить від дотримання конституційних принципів та цінностей. Недотримання цих засад може призвести до порушення прав громадян, зниження довіри до судової системи та загрози стабільності правопорядку.

Ураховуючи наведене вище, вкажемо, що важливими аспектами конституційного регулювання правосуддя є:

1. Контроль за конституційністю законодавства. Судова влада, особливо Конституційний Суд, забезпечує відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції, що є основою правової держави.

2. Забезпечення правосуддя на основі принципів і цінностей. Судові рішення мають базуватися на конституційних принципах і цінностях, що гарантує їх справедливість та обґрунтованість.

3. Підтримка правової стабільності: Суди сприяють стабільності правової системи, забезпечуючи однакове застосування законів та передбачуваність судових рішень.

Водночас, не можемо не вказати, що ключову роль у захисті конституційних принципів та цінностей відіграє Конституційний Суд України. Його основне завдання – перевірка відповідності законів та інших нормативно-правових актів Конституції. Це забезпечує, що всі нормативні акти відповідають базовим принципам та цінностям, закріпленим у Конституції.

Доречно також вказати на те, що ці цінності та принципи впливають з Бангалорських принципів. «Бангалорські принципи поведінки суддів дедалі більше впроваджуються в різноманітних сферах глобальної судової системи та застосовуються міжнародними організаціями, які займаються питаннями чесності та справедливості судочинства. Як результат, Бангалорські принципи поступово стають документом, яким беззастережно послуговуються всі системи права й судочинства» [11, с. 4].

Відтак, конституційно-правове регулювання судочинства в Україні має базуватися не лише на текстах законів, але й на фундаментальних конституційних принципах та цінностях. Ці принципи та цінності визначають

сутність та спрямованість правової системи, забезпечуючи захист прав і свобод громадян, справедливість та верховенство права. Конституційний Суд України, як інтерпретатор Конституції, відіграє ключову роль у забезпеченні відповідності законодавства та судових рішень цим базовим засадам. Дотримання конституційних принципів та цінностей є основою для ефективної та справедливої судової системи, що підвищує довіру громадян до правосуддя та сприяє утвердженню правопорядку в державі.

Висновки. Таким чином, конституційно-правове регулювання судочинства в Україні через призму конституційних принципів та цінностей забезпечує ефективне функціонування судової влади, захист прав і свобод громадян та утвердження верховенства права. Судова влада, діючи як незалежний арбітр у спорах між громадянами та державою, забезпечує баланс між владою та свободою, сприяючи розвитку демократичного суспільства та правової держави. Дотримання конституційних принципів і цінностей у діяльності судів є ключовим чинником підвищення довіри до правосуддя та правопорядку в Україні. Саме це положення має бути основою судової реформи.

Відповідно саме втілення конституційних принципів та цінностей у діяльності судів має бути напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богів Я. Принципи правосуддя як основа функціонування судової системи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 30-37.
2. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Камінська Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 86-95.
5. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111-120.
6. Радишевська О. Конституційні цінності як аксіологічний чинник формування загального адміністративного права України. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 30-38.
7. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини другої статті 3, підпункту 9 пункту 1 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“ (справа про обов’язковість судового рішення) від 13 травня 2024 року № 6-р(П)/2024. URL <https://ccu.gov.ua/dokument/6-rii2024>
9. Принцип рівності конституційних прав і свобод громадян України. URL <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytucijnyh-prav-i-svobod-gromadyan-ukrayiny>
10. Калюжна Є.С. Забезпечення прав людини в Україні за матеріалами практики Європейського суду з прав людини: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2024. 204 с.
11. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. URL <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>